

Învățământul teologic kievean și clujean între istorie și perspective

Arhim. Lect. Dr. Benedict Valentin VESA*

Rezumat:

A existat o lungă istorie de colaborare între instituțiile teologice din Ucraina și cele românești, în special în timpul Sfântului Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, născut în Moldova. De atunci, metodologia teologică a fost dezvoltată folosind tradiția teologică comună de la Kiev, Iași sau București. Cercetarea de față este dedicată, în prima secțiune, acestei influențe organizaționale reciproce, apoi, în a doua parte, se focalizează pe educația teologică din Cluj-Napoca, în cadrul moștenirii metodologico-științifice a academiilor teologice vechi menționate mai sus. În cele din urmă, secțiunea a treia pune în discuție câteva principii generale privind metodologia teologică în jurul binomului *ortodoxie-ortopraxie* în timpurile actuale.

Cuvinte-cheie:

Academia Teologică de la Kiev, Petru Movilă, învățământul teologic din Cluj-Napoca, teologia și experiența, teologia ascetică.

1. Sfântul Petru Movilă și românii

Ne exprimăm bucuria de a fi astăzi prezenți la această manifestare academică de excepție, la împlinirea a 400 de ani de existență a Academiei din Kiev, fondate de Sfântul Mitropolit Petru Movilă. De numele marelui ierarh se leagă o *Mărturisire de credință (Expositio fidei)*, examinată și diortosită de către Sinodul de la Iași în 1642, tradusă în limba greacă de marele teolog Meletie Sirigul și

* Arhim. Dr. Benedict Valentin Vesa, lector la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, România.

aprobată în Sinodul de la Constantinopol un an mai târziu. Traducerea ei în numeroase limbi atestă importanța deosebită pe care a avut-o în fața prozelitismului eterodox din acea vreme de confruntare între catolici și protestanți.

Personalitate eclezială remarcabilă, Mitropolitul Petru Movilă a fost un vizionar și un om al timpului, în același timp. La jubileul de la împlinirea a 400 de ani de la nașterea sa, la sediul UNESCO de la Paris, în 5 noiembrie 1996, Madlen Gobeil, Directorul Oficiului de Artă și acțiuni culturale al UNESCO, afirma: „Petru Movilă a fost cunoscut ca un teolog remarcabil, iluminist, umanist, organizator, reformator și, îndeosebi, inițiatorul reînnoirii naționale și culturale a Ucrainei. Multiplele sale proiecte, pe care el le-a năzuit spre a fi duse la îndeplinire, au avut o natură strategică și au fost îndreptate spre viitor. Astfel, a fost, de exemplu, ideea lui privind o Europă unită, precum și a unirii între Vest și Est... Patrimoniul spiritual și educativ lăsat de Petru Movilă mărturisește rolul său excepțional în procesul național, european și mondial de dezvoltare, precum și despre unitatea de nedespărțit a ideilor și acțiunilor”¹.

Această personalitate bisericească de excepție a fost un descendent al familiei moldave a Movileștilor, născut la Suceava în 1596. În consecință, reprezintă un dar istoric important pe care Biserica Ortodoxă Română l-a făcut Bisericii Ortodoxe Ucrainene. Dar acest fiu al pământului românesc, prin poziția pe care a ocupat-o, a menținut și a întărit relații de rudenie și cultural-eclieziale cu Biserica de acasă, atât în cea din Moldova, cât și în cea din Țara Românească. Sunt numeroase exemple de cooperare între Biserica kieveană și țările române prin deschiderea de școli, dăruirea de tipografii pentru diverse mănăstiri (Câmpulung, Govora, domnitorului Vasile Lupu), prin asistența în tipărirea primelor cărți, unele traduse din limba ucraineană. Mai mult decât atât, la insistențele domnitorilor români, profesori și tipografi veniți din Ucraina au lucrat în instituțiile de învățământ locale și la tipografiile nou înființate. Cel mai sugestiv exemplu este întemeierea unui colegiu la Iași, în 1640, după modelul școlii kievene, cu un corp profesoral venit de la Kiev, în frunte cu Sofronie Pociatki.

Au avut loc și schimburi de vizite la nivel de Biserici. Mitropolitul Moldovei, Varlaam, în 1629, face o vizită la Kiev, iar, în 1645, Mitropolitul Petru Movilă vizitează Moldova, la Iași, unde o cunună pe fiica domnitorului Vasile Lupu, Maria, cu Ianuș Radziwil. Lumina a răsărit din Moldova, a strălucit în Ucraina, dar și-a răsfrânt razele din nou în pământul natal² și la toate popoarele ortodoxe vecine și în ortodoxia universală.

¹ Anton Buteiko, „Mitropolitul Kievului, Petru Movilă, marele militant cultural și bisericesc de nivel mondial”, în *Sinodul de la Iași și Sfântul Petru Movilă*, Trinitas, Iași, 2002, p. 19-20.

² *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, EIBMBOR, București, 1958, p. 10.

Arhim. Lect. Dr. Benedict Valentin Vesa

Cu referire la Colegiul de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, unde studiau 300-400 de studenți, se predă în limba greacă și latină, în vreme ce în biserică se slujea în limba slavonă. Într-un document al vremii se spune că voievodul Vasile Lupu, „văzând lipsa de dascăli buni învățători în țara noastră...”, au așezat prin a chema dascăli buni și râvnitori la învățătură de la Kiev de la Preasfințitul Mitropolit Movilă, Arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre luminarea minții copiilor pământului nostru³. La Colegiul de la Mănăstirea Sfinții Trei Ierarhi se studia retorica, dreptul, poetica, filosofia. Dintre profesorii renumiți veniți de la Kiev, pe lângă Sofronie Pociatki, amintim pe Ignațiu Kevlevici, Arhimandritul Benedict și Gavriil Vlasios, iar dintre moldoveni pe Eustatie Logofătul. Colegiul avea nevoie și de o bibliotecă, de care s-a îngrijit domnitorul Vasile Lupu, oferind opt volume cu scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur în limba greacă, tipărite în 1616, în Anglia. Spătarul Nicolae Milescu a dăruit și el bibliotecii manuscrise ale Mitropolitului grec Matei al Mirelor, texte liturgice și canonice. Un lucru foarte important, și nu întâmplător, este că hramul colegiului de la Iași – Sfinții Trei Ierarhi – era același cu al colegiului movilean de la Mănăstirea Brațka. Această instituție de prestigiu avea menirea de a forma oameni bine pregătiți pentru instituțiile statului și pentru diversele sectoare de lucru ale Bisericii. Istoricii afirmă că aici au studiat mari personalități ecleziiale, precum viitorul mitropolit Dosoftei al Moldovei, egumenul Antonie al Bistriței sau Nicolae Milescu.

Așadar, printre multele ctitorii movilene, instituțiile de învățământ au fost o prioritate, atât pe teritoriul Bisericii Ucrainene, cât și în afară. Și, pe linia descendenței, la nivel educațional, instituțiile de învățământ, cu precădere cele teologice, sunt tributare viziunii acestui mare om al Bisericii și culturii vremii sale. Înțelegea limpede că schimbarea, progresul cultural, stă în educație. De aceea, îi scria țarului de la Moscova, căutând să-l convingă de beneficiul înființării de școli: „domnitorul Vasile al Moldovei cunoaște deja răsplata dumnezeiască pe care o aduce fondarea școlilor cu dascăli binecredincioși”⁴.

2. Școala Teologică din Cluj-Napoca⁵

Binecuvântatul an 1918 a însemnat pentru neamul nostru nu numai înfăptuirea României celei Mari, ci și întemeierea de instituții românești, bisericești sau laice,

³ Cf. T. Codrescu, *Uricariul*, VII, Iași, 1886, p. 6-8; Maria Magdalena Szekely, Ștefan S. Gorovei, „Contribuții la istoria Trei Ierarhilor”, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, 30 (1993), Iași, p. 435-438.

⁴ P.P. Panaitescu, *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p. 262-265.

⁵ Pentru detalii a se vedea Alexandru Moraru, *Învățământul teologic universitar din Cluj (1924-1952)*, Cluj-Napoca, 1996.

ori refacerea altora dispărute în istorie din pricina vitregiilor vremii. Între acestea, se numără și reînvierea vechilor Eparhii de Vad și Feleac, cu scaunul la Cluj, în 1921, sub titulatura de Episcopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, ridicată la rang de arhiepiscopie în 1973, devenită – din 2005 – centru mitropolitan. Piatra de temelie a învățământului teologic universitar ortodox din Cluj a fost pusă de către ctitorul Eparhiei clujene, vrednicul vlădică Nicolae Ivan, în cursul anului 1924, deschiderea oficială făcându-se pe 6 decembrie 1924, de sărbătoarea Sfântului Ierarh Nicolae al Mirelor Lichiei, patronul duhovnicesc al primului episcop de la Cluj.

Școala teologică superioară ortodoxă de la Cluj a trecut, la început, prin trei etape instituționale și de progres teologic, cultural și duhovnicesc: *Institut Teologic* (1924-1925), cu trei ani de pregătire; *Academie Teologică* (1925-1948), cu patru ani de studii; *Institut Teologic Universitar* (1948-1952), cu patru ani de pregătire și cu dreptul de a acorda și titlul de „licențiat în teologie”. Din nefericire, însă, în 1952, regimul comunist din România a desființat această înaltă Școală Teologică de la Cluj, dându-se, astfel, o puternică lovitură înseși Bisericii Ortodoxe Române.

Planurile de învățământ și programele analitice ale instituțiilor clujene amintite au fost făcute după modelul vestitelor institute și facultăți din Cernăuți, București și Sibiu, ceea ce arată temeinicia învățământului teologic superior ortodox de la Cluj. Totodată, disciplinele au fost predate de renumiți preoți și profesori de Teologie, cu studii la vestite universități europene ori la Cernăuți, mulți dintre ei martirizați în închisorile comuniste.

Evenimentele din Decembrie 1989 au creat condiții favorabile repunerii în drepturi a mai multor valori bisericești și laice românești. În acest context, îndată după revoluție au început discuțiile pentru reînființarea vechiului Institut Teologic Universitar din Cluj. Cu toate greutățile întâmpinate, la 1 octombrie 1990 au început cursurile noului Institut Teologic Universitar Ortodox din Cluj-Napoca, cu primii doi ani de studii (studenții anului II erau transferați de la Institutul din Sibiu), cu cadre didactice clerici și mireni titularizați, fie transferați de la Sibiu ori București, fie localnici. Începând cu 1 octombrie 1992, institutul a fost primit în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, devenind Facultate de Teologie Ortodoxă, statut pe care instituția îl păstrează până astăzi.

Procesul de pregătire a studenților s-a desfășurat și se desfășoară în concordanță cu planurile de învățământ și programele analitice aprobate de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, pentru care s-a păstrat, o vreme, vechea structură: *Teologie Biblică, Istorică, Sistematică și Practică*, iar, mai apoi, pe programe de studii: *Teologie Pastorală, Teologie-Litere (Didactică), Teologie-Asistență Socială și Artă Sacră*.

Arhim. Lect. Dr. Benedict Valentin Vesa

Facultatea pregătește studenți pentru nivelele *licență*, *master* și *doctorat*; mulți dintre aceștia au obținut burse în țări europene. Cei mai mulți absolvenți au devenit preoți de parohie, profesori de Religie, asistenți sociali, restauratori, pictori bisericești etc.

Majoritatea cadrelor didactice, cu o pregătire doctorală în străinătate, au o bogată activitate științifică. De asemenea, personalități bisericești și laice, cadre didactice teologice din străinătate au predat și predau cursuri în Facultatea noastră. La propunerea Facultății noastre, ierarhi și teologi ortodocși, romano-catolici și protestanți au fost distinși cu titlul de *Doctor Honoris Causa* al Universității Babeș-Bolyai. În același timp, în cadrul pregătirii doctorale, cadre didactice de la noi colaborează cu universitari și de la alte discipline decât cele teologice, precum: Istorie, Filosofie, Litere, Muzică ș.a., din diferite Universități de prestigiu din țară sau de peste hotare. Preoții profesori din Facultate sunt implicați în activități misionar-pastorale sau chiar sociale, în acțiuni și reprezentări pe tărâm teologic și ecumenic, în țară și în străinătate. Facultatea beneficiază de o bibliotecă de peste 35.000 de volume și câteva mii de periodice.

La 6 decembrie 2013 s-a inaugurat noul sediu al Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca, o clădire ultramodernă, cu cinci etaje, al cărei ctitor este Înaltpreasfințitul Părinte Arhiepiscop și Mitropolit Andrei Andreicuț, al doilea ctitor, după Episcopul Nicolae Ivan, al Învățământului Teologic Universitar Ortodox din Cluj-Napoca.

3. Metoda de lucru – studiul Teologiei ca premisă pentru cunoașterea duhovnicească

Cu referire la metoda de studiu a Teologiei, întrebarea firească care se ridică ar putea fi formulată în termenii următori: *cum se poate studia Teologia astfel încât să reflecte normele unanim recunoscute drept științifice, dar, în același timp, să nu își piardă caracterul ascetic-duhovnicesc?*

Pentru multă vreme și la modul consecvent am fost obișnuiți cu un discurs de factură disjunctivă de tipul „ori-ori”, însemnând opoziția dintre o Teologie speculativă, raționalistă și științificistă, și o Teologie pietistă, empirico-sentimentalistă și adogmatică. În schimb, metodologia patristică antică propune o abordare de tip conjunctiv, holist, Teologia *ca explicitare a adevărului de credință într-o exprimare rațională, precisă și chiar riguroasă intelectual, dar cu sens interpelativ, ca eveniment de trăire și convingere lăuntrică în Hristos.*

De altfel, se poate vorbi și în această perioadă de **trei accepțiuni majore** a termenului „Teologie”: *învățătura despre Sfânta Treime*, făcând distincția față de „Iconomia” lui Dumnezeu sau *învățătura despre mântuire*; de cealaltă parte,

desemnează, în limbaj evagrian, stadiul ultim al cunoașterii lui Dumnezeu; sau luate împreună, se referă la *învățătura despre tainele dumnezeiești, nutrită de experiența duhovnicească*. Cea de-a treia semnificație, în contextul studiului academic al Teologiei, reflectă cel mai bine complexitatea domeniului. *Orthodoxia* este forma rațională a revelației experimentate (*orthopraxia*), iar *orthopraxia* este experiența credinței comune exprimată la nivel rațional în doctrine (*orthodoxia*). Fundamentul acestei unități este Întruparea lui Hristos Însuși, Care a făcut ca Adevărul să fie una cu Viața (In 14, 6). De aceea, Mitropolitul Filaret al Moscovei avea curajul să afirme lucrul următor: „Nici una din tainele înțelepciunii celei mai ascunse ale lui Dumnezeu nu trebuie să ne pară străină sau cu totul mai presus de noi (transcendentă), ci se cade să ne potrivim mintea cu toată smerenia spre contemplarea celor dumnezeiești”⁶.

Instrumentul de studiu pe care teologul îl folosește în acest demers este rațiunea, secundată de credință. Prin rațiune, teologul analizează atât cuvântul lui Dumnezeu, cât și creația însăși (Revelația – adevărul obiectiv), și într-o exprimare catafatică și apofatică (ceea ce noi numim *Teologie naturală*) formulează și comunică adevărul de credință. Dar această știință, accesibilă celor înțelepți ai lumii acesteia, rămâne limitată, reprezintă doar „pridvorul filosofiei și al culturii profane”. Teologul prudent știe că există un stadiu cognitiv superior, cunoașterea duhovnicească sau „naosul teologiei”. La acest nivel, rațiunea este dublată de inimă, ca și centru al vieții duhovnicești, și asistată de harul divin. Sfântul Grigorie Palama descrie această etapă drept „*simțire intelectuală și dumnezeiască*”⁷, *simțirea* referindu-se la inimă (*kardia*), în vreme ce *intelectuală*, la minte (*nous*), iar *dumnezeiască* indică primatul intervenției harului lui Dumnezeu. De aceea, răspunzând umaniștilor contemporani, Sfântul Simeon Noul Teolog va spune lucrul următor: „*nu cunoașterea este lumina, ci lumina este cunoașterea*”⁸.

Sfântul Isaac Sirul, propunând un itinerariu gnoseologic, inspirat de Sfântul Vasile cel Mare, vorbește explicit despre o cunoaștere a filosofilor (rațională), într-o primă etapă, și o cunoaștere a sfinților, succesivă. Diferența de fond este esențială. Vom cita un scurt fragment: „*Există o îndeletnicire care deschide ușa ca să putem vedea cele de jos și cunoaște creaturile⁹, dar nu cele de sus, care sunt taine duhovnicești*”¹⁰. *Cunoașterea filosofilor o numește aici*

⁶ *Sermons and Addresses of the Metropolitan Philaret*, Moscow, 1844, part. II, p. 87, cf. Vladimir Lossky, *Teologia Mistică a Bisericii de Răsărit*, București, Anastasia, 1993, p. 36.

⁷ *Triade I, 3, 19* in Grégoire Palamas, *Défence des saints hésychastes*, Louvain, 1959, pp. 150-151.

⁸ *Cateheze. Scrieri II*, Sibiu, Deisis, 20013, Cateheza 28, pp. 228-229.

⁹ Terminologie evagriană (*Kephalaya Gnostica*, I, 32, 71; V, 76).

¹⁰ Citat identificat numai la misticii sirieni – Dadisho Qatraya și Simon Taibuteh; *Le Gnostique ou à celui qui est devenu digne de la science 45*, par Antoine et Claire Guillaumont, Paris, Cerf, 1989, p. 179.

Arhim. Lect. Dr. Benedict Valentin Vesa

„cunoaștere a celor de jos”, pe care o pot avea și cei stăpâniți de patimi, dar simțirea pe care o primesc în mintea lor de la har sfinții o numesc „cunoașterea tainelor de sus”¹¹.

Dacă cea dintâi se bazează exclusiv pe forțele proprii, pe rațiune, cea de-a doua este generată de descoperirea harului și experiența smereniei. Sfântul Isaac susține că actorii primei cunoașteri, studioșii, care se încred și pășesc într-o cunoaștere rațională tot mai avansată, dar fără să fie susținută de o practicare a poruncilor, „în locul adevărului” ating „o asemănare” a acestuia, pentru că adevărul se face cunoscut și „locuiește în mișcările [sufletului] celor ce și-au răstignit viața și au năzuit dinăuntru morții spre viață”¹². La adevăr se poate accede numai prin făptuire. De aceea, teologul siriac numește primul tip de cunoaștere „contra naturii”, iar pe cel de-al doilea, „natural/firesc”. Primul se referă la o cunoaștere a-teistă, bazată pe studiu și experiență îndelungată, dar care nu-l conduce pe om în mod obligatoriu imediat la Dumnezeu. Cel de-al doilea, în schimb, deși rămâne în limitele naturalului și se realizează la nivelul simțurilor, îl conduce pe „cercetător” la Dumnezeu. Pe lângă cele două, mai este evocat un al treilea tip gnoseologic, „supranatural”, numit în termeni tehnici „cunoaștere mistică”¹³.

Întrebarea logică care se naște în contextul celor deja afirmate se poate formula în felul următor: în ce măsură este compatibil studiul teologic cu viziunea patristică a Teologiei ca experiență directă a lui Dumnezeu? În demersul nostru de până acum am încercat să argumentăm o idee foarte importantă când vine vorba de Teologia academică – **studiul științific al Teologiei este o premisă a cunoașterii sfinților**, a cunoașterii duhovnicești. Sfinții, care au plenitudinea cunoașterii duhovnicești, sunt cei mai buni teologi. Dar, potrivit Sfântului Grigorie Palama, cei care se încredințează lor și le urmează, pot să fie și ei teologi buni, măcar că la un nivel inferior¹⁴. Mitropolitul Kallistos Ware, și el profesor de Teologie la Oxford, încurajat de cuvântul Sfântului Grigorie, va afirma lucrul următor: „Știu în ce măsură sunt departe de sfințenie. Dar, cel puțin, mă străduiesc să fiu un teolog din al doilea grup: mă încredințez sfinților și caut să dau mărturie fidelă de ceea ce au zis și au trăit sfinții. La acest nivel secundar, teologia nu este imposibilă, chiar

¹¹ Terminologia se găsește la mai mulți autori: Evagrie, *Kephalya*, IV, 2; IV, 66; Teodor de Mopsuestia, în Alphonse Mingana, *Commentary on Theodore of Mopsuestia on the Niceene Creed*, 1932, p. 118; Ioan Solitarul, *Dialogues sur l'âme et les passions des hommes*, par Irenée Hausher, Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1939, 64, pp. 80-81. Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte către singuratici*, Partea II recent descoperită (II), trad. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Deisis, 2003, 35, 7-8.

¹² Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte către singuratici*, II, 1,26.

¹³ Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte pentru nevoie*, Alba Iulia, Reîntregirea, 2010, p. 400.

¹⁴ Cf. Episcop Kallistos Ware, „Formarea teologică în Scripturi și la Părinți”, în *Credința străbună*, 2 (2000), p. 4.

*într-o universitate modernă și secularizată: cu o precizie întru totul academică transmitem mesajul sfinților*¹⁵.

Fără experiența vieții și fidelitatea față de Sfinții Biserici, teologia împietrește inima și este pasibilă de fals. Studioșii care se încred și pășesc într-o cunoaștere rațională tot mai avansată, dar fără să fie susținută de o practicare a poruncilor, „în locul adevărului” ating „o asemănare” a acestuia. De acest lucru ne încredințază din nou Sfântul Isaac Sirul: „*Cei care răpesc și stăpânesc cunoașterea prin strădania propriei sunt la rândul lor răpiți și stăpâniți de mândrie, și cu cât studiază mai mult, cu atât se întunecă mai tare. Însă cei în care cunoașterea intră și se sălășluiește în mișcările [sufletului] lor, aceia coboară în adâncul smereniei și primesc în ei înșiși ca pe o lumină certitudinea sigură care dă bucurie* [cf. Col. 2, 2]”¹⁶. Cum lecția metodologică patristică este fundamentată pe continuitatea și unitatea de spirit și etos teologic, pe identitatea experiențelor duhovnicești, Sfântul Grigore Sinaitul, la fel ca și episcopul de Ninive, subliniază faptul că cei care caută adevărul „*fără porunci, dorind să îl afle prin învățătură și citire, este asemenea celui ce-și închipuie umbra drept adevăr. Căci înțelesurile adevărului se dăruiesc celor ce se împărtășesc de adevăr. Iar cei neîmpărtășiți de adevăr și neintroduși în el, căutând înțelesurile lui, află pe cele ale înțelepciunii înnebunite*”¹⁷.

Vom încheia această intervenție cu un scurt fragment dintr-un teolog contemporan care a insistat mult pe dimensiunea practică a studiului teologic – Christos Yannaras: „*Teologia nu este o dezvoltare teoretică a unor axiome și idei, ci expresia și formularea unei experiențe. Înainte de a fi o învățătură, vestea cea bună a Bisericii este un eveniment. Cunoașterea acestui eveniment înseamnă participarea la el, trăindu-l ca un mod de viață... O teologie fidelă este o mistagogie într-o unitate bipolară și totuși inseparabilă*”¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte către singuratici*, II, 1,25.

¹⁷ Sfântul Grigore Sinaitul, *Capete foarte folositoare în acrostih*, în „Filocalia VII”, București, EIBMBOR, 1977, p. 98.

¹⁸ Cf. Karl Christian Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale. Înnoirea teologiei ortodoxe contemporane*, Sibiu, Deisis, 1999, p. 57.